

УДК 330.322.3:37

Яровенко Т.С.,
к.е.н., доцент, докторант, доцент кафедри статистики,
обліку та економічної інформатики,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СТАН ТА РОЗВИТОК СФЕРИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На час проголошення незалежності Україна успадкувала достатньо розвинену систему освіти, яка за кількісними показниками та інфраструктурними можливостями відповідала рівню розвинених країн світу. Але разом з тим, вона успадкувала як здобутки, так й не вирішені проблеми радянської освітньої системи. Крім того, в умовах сучасної глобалізації вона переймає світові кризові тенденції та знаходиться під впливом національних негативних соціально-економічних, демографічних та політичних явищ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторингу функціонування вітчизняної освітньої сфери приділяється увага як провідних вчених, таких як: Т. Алексєєнко, В. Аніщенко, Г. Балл [1], Н. Мельник [2], В. Панасюк [3] та ін., так і спеціалізованих інституцій різного рівня (зокрема, Державної служби статистики України, Міністерства освіти і науки України, Центру дослідження суспільства, Національного інституту стратегічних досліджень, Міжнародного Фонду «Відродження», БФ «Інституту розвитку освіти», Освітнього блогу «Учись», Міжнародного благодійного Фонду «Міжнародний Фонд досліджень освітньої політики», Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» та ін.).

Основним вектором загальнодержавної освітньої політики в Україні та світі проголошено «прискорений інноваційний розвиток освіти», який потребує відповідної інвестиційної підтримки. Отже, результати статистичного моніторингу стану та розвитку вітчизняної сфери освіти повинні стати основою для обґрунтування напрямів інвестиційної політики у цій сфері, що є запорукою її інноваційних перетворень.

Постановка завдання. Метою дослідження є статистичний аналіз стану сфери освіти України із виявленням тенденцій її розвитку в умовах кризових явищ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом усього періоду функціонування вітчизняна сфера освіти зазнає реформування: з 1992 по 1995 рр. – загальної середньої освіти, з 1996 по 1999 рр. – вищої освіти, а з 1999 р. освітні реформи спрямовано на входження України в освітній і науковий простір Європи.

Моніторинги освітньої сфери [4] та регіонального людського розвитку, проведені Державною службою статистики України, свідчать, що на тлі тенденції зниження середнього значення цього індексу протягом 2004–2014 рр. [5], середнє стандартизоване значення показників блоку «Освіта» (чистого показника охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком 3–5 років, охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку 6–18 років, частки осіб із освітою не нижче рівня «базова вища» серед населення 25 років і старше, середньої тривалості навчання осіб віком 25 років і старше, середнього балу за результатами зовнішнього незалежного оцінювання) стабільно підвищується. Це є позитивним моментом, але не повністю відображає дійсний стан речей.

В цілому у цій галузі народного господарства спостерігається загальне поступове зниження кількості суб'єктів господарювання – навчальних закладів за період 1990–2015 рр. на 31 %. Це пов'язано із скороченням чисельності наявного населення, активізації процесу депопуляції (на 17 %), отже й осіб – споживачів освітніх послуг (на 40 %) зокрема, а також загальнодержавною політикою впорядкування (оптимізації) мережі навчальних закладів. Спостерігається явна тенденція до зменшення чисельності підготовлених кваліфікованих робітників та зростання кількості осіб, які після закінчення професійно-технічного закладу продовжують навчання у вищих навчальних закладах.

Зростає кількість бажаючих здобути науковий ступінь (pHД або доктора наук), що є позитивною тенденцією збільшення наукового рівня вітчизняного суспільства. Співвідношення чисельності осіб, які здобувають певний рівень освіти, та загальної чисельності населення (у розрахунку на 10 тис.) характеризує рівень освіченості населення. Проведений аналіз динаміки загальної чисельності осіб, які проходять навчання у закладах освіти (здобувають формальну освіту) в розрахунку на 10 тисяч населення України свідчить про тенденцію щодо її зменшення за 1990–2015 рр. на 27%, що має суттєвий вплив на стан сфери освіти. Зокрема, чисельність дошкільнят на 10 тис. осіб населення знизилася на 31%, учнів загальноосвітніх шкіл – 36%; учнів й слухачів ПТУ – 43%, студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації – 62%. При цьому наявне різке збільшення студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації – на 90%.

Завдяки впровадження принципів Болонської конвенції в Україні з'явилася можливість здобувати вищу освіту за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями, що відповідає світовим стандартам. Але й досі серйозною проблемою залишається працевлаштування випускників ВНЗ, що обумовлює низьку ефективність бюджетних й суспільних освітніх інвестицій. Крім того національна система вищої освіти має регіональну диспропорцію у розміщенні закладів, яка спричиняє освітню міграцію молоді та її подальшу (після закінчення навчального закладу) концентрацію у певних регіонах, що обумовлює загострення проблем з працевлаштуванням.

Мережа закладів різних типів й рівнів у регіональному розрізі розвивається нерівномірно, створюючи центри концентрації, що не може характеризувати сферу освіти в позиції прогресивного розвитку.

Незважаючи на можливість створення освітніх установ приватної форми власності, домінуючими на ринку освіти все ж залишаються заклади державної та комунальної форм (в середньому до 80%), що відповідає загальноєвропейській тенденції. За аналізований період мережа приватних освітніх установ характеризувалася тенденцією збільшення лише на рівні вищих навчальних закладів, які є географічно зосередженими у декількох областях.

Співвідношення чисельності осіб, які здобувають освіту певного рівня, до кількості навчальних закладів відповідних рівнів характеризує ступінь їх завантаженості (зокрема, покриття ліцензійного обсягу набору). Зміна кількості освітніх установ повинна бути обумовлена зміною чисельності осіб, що навчаються, це один з основних принципів розвитку сфери освіти. Але попри суттєве зменшення загальної кількості освітніх установ за 1990–2015 рр. на 31%, їх завантаження зменшується на 13% (закладів вищої освіти I-II рівнів та III-IV рівнів акредитації на 37% та 15%, професійно-технічної – 27 %, середньої – 33%). Нестійкою є динаміка цього показника для аспірантур та докторантур, що не характеризує стан цього рівня освіти, як прискорений розвиток.

За сумою показників часток осіб, які мають повну (22,7 %) та неповну вищу освіту (20,5 %) [6], можна стверджувати, що реальний відповідний показник для України у 2013 р. становить близько 35 %, враховуючи, що до числа осіб з неповною вищою освітою віднесено також тих, хто повної вищої освіти не отримав чи не отримає її у майбутньому [7]. За цим показником наша країна не входить до десятки лідерів, але максимально наближена до них.

Співвідношення чисельності студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації до чисельності учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів та чисельності студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації характеризує попит на відповідний рівень професійної освіти. Чисельність студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації протягом 1991–2015 рр. перевищує чисельність учнів ПТУ у 1,35–4,52 рази, а в студентів ВНЗ I-II рівнів акредитації – у 1,19–6 разів. Тобто збільшення підготовки у закладах цього рівня відбувається за рахунок скорочення підготовки спеціалістів інших рівнів професійної освіти, що обумовлено соціально-економічним становищем в Україні, обґрунтованими (організаційними та технологічними змінами) та необґрунтованими вимогами роботодавців до випускників, зниження якості освіти, тощо.

Така ситуація негативно впливає на посилення розриву між верствами населення, обумовлює знецінення дипломів про вищу освіту, невідповідність робочих місць кваліфікації фахівців. Отже, серед населення країни престижним залишається здобуття вищої освіти, що безперечно є світовою тенденцією, але неконтрольоване масштабне збільшення фахівців з вищою освітою перенасичує ринок праці з певних спеціальностей, що не відповідає реальній його потребі.

Що ж до гендерного паритету серед учнів, слухачів та студентів навчальних закладів України за ступенями освіти (МСКО), то слід зазначити, що протягом 2000/2001 – 2014/2015 н.рр. цей показник свідчить про підвищення затребуваності послуг першого та другого етапів вищої освіти у жінок та її зменшення у напрямку післясередньої, невищої освіти.

Обмеження фізичної доступності освітніх закладів дошкільної та середньої освіти та низька якість освітніх послуг у сільській місцевості свідчить про неповне забезпечення права громадян України на освіту, формування «спадкової бідності» жителів сіл та їх низької можливості доступу до вищої освіти.

Якщо на зменшення чисельності дітей у дошкільних закладах впливає законодавчо дозволене виховання дітей в сім'ї, то зменшення чисельності осіб, які здобувають освіту на інших рівнях, є

результатом демографічної кризи («демографічної ями»). При цьому вища освіта стає негласно «обов'язковою», як з точки зору роботодавців, так і з позицій розвитку особистості.

Разом із сферою соціального захисту проблемами освітньої сфери визнано збільшення випадків: дитячої праці, дитячої бездоглядності та дитячої інвалідності, що практично позбавляє дітей можливості отримати систематичну формальну освіту.

Попри певні зрушення у напрямі впровадження прозорого та об'єктивного оцінювання якості освіти, зокрема, на рівні випускників середніх загальноосвітніх закладів, воно практично відсутнє на інших рівнях.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, проведене статистичне дослідження стану та розвитку освіти в Україні дає підставу зробити висновки про те, що за роки незалежності України суттєвих змін зазнала уся система навчальних закладів, спостерігається тотальне зменшення ємності національного ринку освітніх послуг, а освітня сфера змінюється структурно на користь вищих своїх рівнів. Вона зазнає суттєвого впливу реформ, спрямованих на її стабілізацію.

Незважаючи на відкритість сучасного освітнього простору та розвиток освіти, як галузі, в умовах демократизації, сучасний стан освітньої сфери Ф. Кумбс характеризує як глибока системна «криза освіти» (яка викликана переходом суспільства з індустріального до постіндустріального стану [8]). На цьому фоні результати проведених досліджень в Україні невтішні – провідні дослідники, зокрема, Ж. Аллак, П. Кононенко, В. Пилипенко, В. Полохало, П. Семиволос, С. Ніколаєнко, Б. Чижевський, П. Цегольник, О. Чешкова, А. Ярошенко, В. Громовий, О. Габович, Б. Шпак та багато інших, наголошують на наявності кризового становища національної сфери освіти та зростаючої невідповідності її поточного стану вимогами прискореного інноваційного розвитку.

Розвиток сфери освіти України можна визначити, як нерівномірний (за структурою, у часі та просторі) та регресивний: негативні зрушення переважають позитивні. Позитивні тенденції мають обмежений вплив та спостерігаються переважно у сфері міжнародної освітньої діяльності (обмінів, проектів та програм), де активно діє міжнародна підтримка.

Бібліографічний список

1. Біла книга національної освіти України / [Алексєєнко Т.Ф. та ін. ; за заг. ред. В.Г. Кременя] ; Нац. акад. пед. наук України. – К. : Інформаційні системи, 2010. – 340 с.
2. Мельник Н. Впроваджуємо моніторинг освіти / Н. Мельник // Відкритий урок. – 2006. – № 17-18. – С. 86-89.
3. Панасюк В. Оцінка й оцінна діяльність в освіті та освітніх системах / В. Панасюк // Підручник для директора. – 2008. – № 9. – С. 2-4.
4. Сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. Демографічна та соціальна статистика. Освіта [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Методика вимірювання регіонального людського розвитку / Міністерство економічного розвитку й торгівлі України. Державна служба статистики. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. – К. : Державна служба статистики, 2012. – 50 с.
6. Рівень освіти населення у відповідних вікових групах. Публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sdh/dod_06.htm.
7. Іщенко А.Ю. Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України : [аналітична записка] / А.Ю. Іщенко ; Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ гуманітарної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1537>.
8. Coombs P.H. The world crisis in education the view from the eighties / P.H. Coombs. – New York : OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1985. – 366 с.

References

1. Aleksieienko, T.F. (2010), *Bila knyha natsionalnoi osvity Ukrainy* [White book of national community of Ukraine], Informatsiini systemy, Kyiv, Ukraine, 340 p.
2. Melnyk, N. (2006), "Introduce the monitoring of education", *Vidkrytyi urok*, no. 17-18, pp. 86-89.
3. Panasiuk, V. (2008), "Estimation and evaluation activity in education and educational systems", *Pidruchnyk dlia dyrektora*, no. 9, pp. 2-4.
4. *Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Statystychna informatsiia. Demohrafichna ta sotsialna statystyka. Osvita* [Web-site of Government service of statistics of Ukraine. Statistical information. Demographic and social statistics. Education], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date September 01, 2016).
5. *Metodyka vymyriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku / Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. Derzhavna sluzhba statystyky. Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy* (2012), [Methodology of measuring of regional human development / Ministry of economic development and trade of Ukraine. Government service of statistics. An institute of demography and social

researches named after M.V. Ptukha NAS of Ukraine], Derzhavna sluzba statystyky, Kyiv, Ukraine, 50 p.

6. *Riven osvity naselennia u vidpovidnykh vikovykh hrupakh. Publikatsiia dokumentiv Derzhavnoi Sluzhby Statystyky Ukrainy* [A level of formation of population is in the corresponding age-related groups. Publication of documents of Government Service of Statistics of Ukraine], available at: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2010/gdn/sdh/dod_06.htm (access date September 01, 2016).

7. Ishchenko, A.Yu. *Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: naslidky dlia Ukrainy* [The Global tendencies and problems of development of education : consequences for Ukraine], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1537/> (access date September 01, 2016).

8. Coombs, P.H. (1985), *The world crisis in education the view from the eighties*, OXFORD UNIVERSITY PRESS, New York, USA, 366 p.

Яровенко Т.С. СТАН ТА РОЗВИТОК СФЕРИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Мета - статистичний аналіз стану сфери освіти України із виявленням тенденцій її розвитку в умовах кризових явищ.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети в статті використано: аналітико-монографічний метод – при вивченні літературних джерел; статистичний аналіз – виявлення тенденцій розвитку сфери освіти України; абстрактно-логічний метод – для формування висновків та рекомендацій.

Результати. Виявлено, що на тлі тенденції зниження середнього значення індексу регіонального людського розвитку протягом 2004–2014 рр. середнє стандартизоване значення показників блоку «Освіта» стабільно підвищується. Встановлено, що мережа закладів різних типів й рівнів у регіональному розрізі розвивається нерівномірно, створюючи центри концентрації, що не може характеризувати сферу освіти в позиції прогресивного розвитку. Визначено, що за роки незалежності України суттєвих змін зазнала уся система навчальних закладів, спостерігається тотальне зменшення ємності національного ринку освітніх послуг, а освітня сфера змінюється структурно на користь вищих своїх рівнів. Вона зазнає суттєвого впливу реформ, спрямованих на її стабілізацію. Результати проведених досліджень наголошують на наявності кризового становища національної сфери освіти та зростаючої невідповідності її поточного стану вимогами прискореного інноваційного розвитку.

Наукова новизна. Виявлено тенденції розвитку сфери освіти в умовах світових та національних кризових явищ.

Практична значущість. Отримані результати моніторингу забезпечать збалансованість інвестиційної освітньої політики з урахуванням визначальних векторів розвитку сфери освіти в цілому, а також нададуть можливість забезпечити більш повне впровадження «Національної доктрини розвитку освіти» в практичній діяльності суб'єктів освітньої сфери.

Ключові слова: розвиток, сфера освіти, моніторинг, тенденції.

Yarovenko T.S. CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SPHERE IN UKRAINE

Purpose is the statistical analysis of the state of educational sphere in Ukraine and an outline of trends in its development in conditions of crisis.

Methodology of research. To achieve this goal the article used: monographic analytical method - the study of literature; statistical analysis - to identify trends in the development of education in Ukraine; abstract logical method - to form opinions and recommendations.

Findings. It has been defined that, against the background tendency of downward change in the regional human development index in 2004 – 2014, the average standardized value of the “Education” framework indicators is showing steady increase. Established that the network of educational institutions of diverse types and levels with a breakdown by regions is going through uneven development pattern, creating concentration centers which cannot characterize the actual educational sphere from the standpoint of progressive development. Determined that for years of independence Ukraine has undergone substantial alterations in the system of educational institutions characterized by an overall decrease in the capacity of the national market of educational services while the educational sector is experiencing structural shifts towards its higher levels. It further experiences an additional significant impact from reforms aimed at its stabilization. The findings of the provided research emphasize the existence of the crisis state in the national educational sphere and the increasing non-conformity between its actual state of affairs and the requirements of the accelerated innovative development.

Originality of findings lies with the development and identification of tendencies in the educational sphere in the conditions of national and global crisis conditions.

Practical value. The results of monitoring provide the balance of investment educational policy taking into account the defining vectors of educational sector development as a whole, and will further provide the possibility to realize a much larger implementation of the “National Doctrine for the Development of Education” into the practical activity of educational institutions.

Key words: development, sphere of education, monitoring, tendencies.

Яровенко Т.С. СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Цель - статистический анализ состояния сферы образования Украины с выявлением тенденций ее развития в условиях кризисных явлений.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели в статье использованы: аналитико-монографический метод - при изучении литературных источников; статистический анализ - выявление тенденций развития сферы образования Украины; абстрактно-логический метод - для формирования выводов и рекомендаций.

Результаты. Виявлено, что на фоне тенденции снижения среднего значения индекса регионального человеческого развития в течении 2004–2014 гг. среднее стандартизованное значение показателей блока

«Образование» стабильно повышается. Установлено, что сеть заведений разных типов и уровней в региональном разрезе развивается неравномерно, создавая центры концентрации, что не может характеризовать сферу образования с позиций прогрессивного развития. Определено, что за годы независимости Украины вся система учебных заведений испытала существенные изменения, наблюдается тотальное уменьшение емкости национального рынка образовательных услуг, а образовательная сфера изменяется структурно в пользу высших уровней. Она испытывает существенное влияние реформ, направленных на ее стабилизацию. Результаты проведенных исследований отмечают наличие кризисного положения национальной сферы образования и растущего несоответствия ее текущего состояния требованиям ускоренного инновационного развития.

Научная новизна. Выявлено тенденции развития сферы образования в условиях мировых и национальных кризисных явлений.

Практическая значимость. Полученные результаты мониторинга обеспечат сбалансированность инвестиционной образовательной политики с учетом определяющих векторов развития сферы образования в целом, а также предоставят возможность обеспечить более полное внедрение «Национальной доктрины развития образования» в практической деятельности субъектов образовательной сферы.

Ключевые слова: развитие, сфера образования, мониторинг, тенденции.